

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

Ömer AKSOY*

ÖZ

Nüfusunun büyük bir bölümünü Güney Slavlarının oluşturduğu Kuzeybatı Balkanlar, 6. yüzyılda başlayan Slav göçleri ile iki yüz yıllık bir süre zarfında Slavlaşmıştır. Bölgenin 15. yüzyılda Türkler tarafından fethedilmesi neticesinde İslam'ı kabul eden Slavlar diğer Slav gruplardan farklı olarak, Türk kültürü ve İslam inancı temelli yeni bir siyasal ve etnik oluşum içerisine girmiştir. Edebiyattan folklorla, mimariden müziğe, yeni oluşumun medeniyet telakkisine Türk kültürü ve İslam medeniyeti kaynaklık etmiştir. Bölgede yaşayan Müslüman Slavların, diğer adıyla Boşnakların sözlü kültür ürünlerinin gerek yaratım gerekse icra bağlamında gelişimi bu etkinin sonucu olarak kendine has hususiyetleri ile diğer Slav gruplardan ayrı ve bağımsız bir şekilde gerçekleşmiştir. Çeşitli vesilelerle Bosna'ya yolu düşen Avrupalı ve Amerikalı birçok araştırmacı Boşnaklara ait sözlü kültür ürünlerini kayıt altına almış, bu araştırmacıardan bir kısmı da bu malzemeyi bilimsel yöntemler ışığında incelemiş ve değerlendirmiştir. Özellikle romantik milliyetçilik anlayışı ile sözlü kültür ürünlerinden tarih yazma girişimleri çerçevesinde Avrupa'da artan sözlü kültür araştırmaları kapsamında Güney Slavlarına ait sözlü kültür ürünleri de kayıt altına alınmıştır. Çalışmamız, 16. yüzyıldan itibaren Türk ve İslam etkisi ile teşekkül eden Boşnak sözlü kültürüne ait ürünler ile alakalı bilgi veren kaynaklar ve 18. yüzyıldan itibaren bu ürünlerin bir sistem dâhilinde ve belirli metotlar ışığında kayıt altına alınması ile alakalı bilgi vermektir.

Anahtar Sözcükler: Güney Slavları, Bosna Hersek, Boşnak, sözlü kültür ürünleri, sözlü kültür araştırmaları.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne, E-mektup: omeraksoy@trakya.edu.tr.

ÖMER AKSOY

HISTORY OF BOSNIAK ORAL CULTURAL STUDIES

ABSTRACT

Northwest Balkans, whose major part of the population formed by South Slavs, were Slavicised by the Slavic migrations that had begun in 6th century in a period of two hundred years. In the wake of conquest of region in 15th century, unlike the other Slavic groups, Islamic Slavs have entered a new political and ethnic formation based on Turkish culture and Islamic faith. From Literature to folklore and from architecture to music, the source of new civilization was that Turkish culture and Islamic faith. Muslim Slavs; lived in that region in other words Bosniaks, development of verbal culture products in the context of creative and execution, came true in a peculiar way differently and independently from the other Slavic groups. Under the different purposes many European and American researchers visited the region and recorded the products of oral culture and some of them examined and evaluated those materials in the light of scientific methods. Oral culture products belonging to the South Slavs were also recorded in the context of European cultural conventions. This study informs the sources of Bosniaks vernacular products based on Turkish and Islamic orient and also enlightens the recording style in a systematic way and with certain methods.

Keywords: Southern Slavs, Bosnia and Herzegovina, Bosniak, oral cultural products, oral culture researches.

Giriş

Boşnak sözlü kültür ürünleri ile alakalı ilk bilgilere 16. yüzyıla ait kaynaklardan ulaşıyoruz. Bu alanda yapılan ilk bilimsel çalışmalar ise 19. yüzyılın başlarına dayanmaktadır. Avrupalı araştırmacılar tarafından Fransız İhtilali'nin hemen akabinde Avrupa'da hızla yayılmaya başlayan romantik milliyetçilik akımının etkisi ile Kuzeybatı Balkanlarda yaşayan Slav kökenli topluluklar arasında saha araştırmaları yapılmıştır. Bu dönemden itibaren kayıt altına alınan malzeme, Sırp-Hırvat sözlü kültür ürünleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Hâlbuki Boşnaklar, Slav kökenli olmalarına rağmen Kuzeybatı Balkanlarda yaşayan diğer Slav gruplardan bağımsız bir kültürel yapıya sahiptir. Onların bölgede yaşayan diğer Slav gruplardan ayırıcı unsuru sadece dinî referanslar değildir. İslamiyet ve Türk kültürü, Boşnakların yaşadıkları bölgede kendilerine münhasır bir kültür vücuda getirmelerinde mühim rol oynamıştır. Tarihî süreçte Güney Slavları arasında görülen ve zamanla etnik bir ayrışmaya dönüşecek olan dinî-mezhepsel ve kültürel farklılaşma bilhassa Müslüman Slavların gündelik yaşantılarında ve

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

folklorunda belirginleşmiştir. Yapılan saha araştırmaları kapsamında uzun yıllar boyunca yerli ve yabancı birçok araştırmacı, Boşnak folklorunu Hırvat ve Sırp folklor dairesi içerisinde değerlendirirken, bölgede 20. yüzyıla kadar çeşitli vesilelerle kayıt altına alınan sözlü kültür ürünleri, Sırp ve Hırvatlara veyahut Güney Slavlarına ait olarak sınıflandırılmış ve bunların sadece Müslümanlardan (veyahut o dönemki adlandırma ile Türklerden) kayıt altına alındığı belirtilmekle yetinilmiştir. 19. yüzyıldan itibaren ise kayıt altına alınan malzemelerin, farklı bir etnik topluluğu ifade edecek şekilde Boşnaklara ait olduğu vurgulanmaya, ayrıca daha önce Sırp ve Hırvat folklor ürünleri içerisinde ayrı bir kategoride değerlendirilmeyen folklor malzemesi de Boşnaklara ait olarak tasnif edilmeye başlanmıştır. Özellikle 1878 yılında başlayan Avusturya-Macaristan hâkimiyeti ile birlikte sistemli bir şekilde Boşnak sözlü kültür ürünlerinin derlenip kayıt altına alınmaya başlandığı görülmektedir. Buna karşılık aşağıda da göreceğimiz üzere bir kısım yabancı araştırmacı uzun bir süre daha başta epik destanlar olmak üzere Boşnaklara ait sözlü kültür ürünlerini Güney Slavlarına veyahut Sırp-Hırvatlara ait olarak tarif ve tasnif etmeye devam etmiştir. Bu noktada çalışmamız bir yönüyle Boşnak sözlü kültür ürünlerinin kayıt altına alınması ile ilgili kaynakları kronolojik olarak sıralayıp bu eserler ve müellifleri hakkında bilgiler verirken, diğer yönüyle ulusçu hareketlerin Boşnak sözlü kültür ürünlerinin kayıt altına alınıp incelenmesine olan etkileri ile alakalı bilgi vermektedir.

Boşnak Folkloru ile Alakalı Bilgi Veren İlk Kaynaklar

Boşnak sözlü kültür ürünleri 16. yüzyıldan itibaren bilimsel herhangi bir kaygı gözetilmeksizin çeşitli amaçlara binaen Güney Slavlarının yaşadığı bölgeye yolu düşen gezginler, din adamları, yabancı ülke elçileri gibi heveskâr kişiler tarafından kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bunlar arasında bilhassa Müslüman Slavların yaşadığı coğrafyaya yolu düşen gezginlerin bölge ile alakalı kayıt altına aldıkları malumatlardan Bosnalı Müslümanların sözlü kültür ürünleri ile ilgili ilk bilgilere ulaşıyoruz. Avusturya-Macaristan kralı Ferdinand'ın Latince tercümanlığını yapan Sloven Benedict Curipeschitz (Kuripeşiç) bunların ilkidir. Onun 1531 yılında yayımladığı seyahatnamesi, kralın temsilcileri ile birlikte 1530 yılında gerçekleştirdiği uzun İstanbul seferi esnasında yol güzergâhında konakladığı Bosna, Sırbistan, Bulgaristan ve Rumeli eyaletlerinde yaşayan halkların gündelik hayatları hakkında ilginç bilgilerin

yer aldığı ilk kaynaklardan birisidir.¹ Curipeschitz'in Bosna hakkında anlattıkları, Türk hâkimiyetindeki Bosna'nın toplumsal hayatı hakkındaki ilk bilgiler olması münasebetiyle büyük öneme sahiptir. Eserin folklor araştırmacıları açısından önemi ise Curipeschitz'in, kendilerini Camengrad kalesinde 200 kadar atlı süvari ile karşılayan meşhur Türk akıncı beyi Malkoçoğlu'nun (Malkaschitz, Boşnakça Malkošić)² yapmış olduğu kahramanlıklar hakkında Hırvatistan ve Bosna'da söylenen epik destanların varlığından bahsetmesidir.³ Günümüz folklor araştırmacılarına göre Malkoçoğullarının Balkanlarda gerçekleştirdikleri akınlar ve göstermiş oldukları kahramanlıklar üzerine Müslüman Slavlar tarafından söylenen kahramanlık türküleri, Boşnakların epik destan geleneklerinin ilk ve en önemli örneklerini temsil etmektedir.

Boşnak epik destanları kadar eski ve köklü bir geleneğe sahip olan bir diğer tür sevdalinkalardır. 16. yüzyıldan itibaren Bosna Hersek'te Osmanlı tarzı şehir hayatının gelişmeye başladığı bilinmekle beraber, şehir kültürü etrafında oluşan sevdalinkaların ilk numunelerine de bu yüzyıldan itibaren tesadüf etmeye başlıyoruz. Nitekim 1574 yılında Hırvat yazar Luka Botić'in eserinde kaydettiği; Split pazarında Adil isimli Müslüman (Eserde Türk olarak adlandırılmaktadır) delikanlının Marija isimli Hıristiyan genç kıza olan aşkının konu edildiği altı dizelik sevdalinka, sevdalinka türünün ilk örneği olarak kabul edilmektedir. Botić, ayrıca eserinde Osmanlı-Venedik sınırında bu tarz aşk hikâyelerine çok sık rastlandığını da belirtmektedir.⁴

Bosna Hersek Müslümanlarının sözlü kültürleri hakkında ilginç ve değerli bilgilere İbrahim Peçevi'nin 17. yüzyılın ortalarında terkip ettiği, yazıldığı dönem itibarıyla pek rastlanmayan bir şekilde Macarca kaynaklara başvurmuş olması hasebiyle Türk tarihi araştırmalarında mühim bir yere sahip olan *Tarih-i Peçevî* adlı eserde rastlamaktayız. Bu eserde Boşnak tarihinin önemli kahramanlarından ve Boşnak epik destan geleneğinin en

¹ Benedict Curipeschitz, *Yolculuk Günlüğü 1530*, (Çev.) Özdemir Nutku, TTK Yay., Ankara 1989.

² Osmanlı tarihinin en ünlü akıncılarının mensup olduğu Malkoçoğlu ailesinin birçok ferdi 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Balkanlar ve Bosna topraklarında yapmış oldukları akınlar ve kahramanlıklar ile tanınmaktadır. Benedict Kuripešić'in yapmış olduğu seyahatin tarihi göz önüne alındığında, bölgede destan kahramanına dönüşen akıncı beyinin Malkoçoğlu Bali Bey olması muhtemeldir.

³ Curipeschitz, *a.g.e.*, s. 18.

⁴ Muniib Maglajlić, *Usmena lirika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 2006, s. 5-9.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

önemli temsilcilerinden olan Cercelez Ali⁵ hakkında anlatılan kahramanlık destanlarından bahsedilmektedir. İbrahim Peçevi, Cercelez Ali'nin yapmış olduğu kahramanlıkların halk arasında söylenen Boşnak ve Ulak dilindeki türkülerde ve anlatılarda terennüm edildiğini dile getirir.⁶ Yine Peçevi Tarihi'nden Mohaç Savaşı'nda göstermiş olduğu kahramanlıkların anlatıldığı Malkoçoğlu Bali Bey ve Adil Taviça, günümüzde adı ve hakkında anlatılan destanların unutulduğu Boşnak halk kahramanlarıdır.⁷

Kaynaklarda Rovinji⁸ Pavle adı ile anılan seyyah Pavle, 1640 yılına ait olan eserinde orta Bosna'da yer alan Visoko şehrinde yaşayan bir halk ozanından ve onun icrasından bahsetmektedir. Pavle, Visoko şehrine geldiklerinde yemek esnasında eğitim görmemiş bir ozan tarafından geleneksel bir çalgı olan gusle ile halk türkülerinin icra edildiğinden bahsetmektedir.⁹ Yine bu yüzyılın meşhur seyyahlarından olan Fransız Poulet, Bosnalı Müslümanların sosyal hayatları ve folkloru ile alakalı eserinde bilgiler vermektedir. Dokuz yıl boyunca Doğu Avrupa'nın değişik bölgelerini gezen ve izlenimlerini kitaplaştıran Poulet, 1658 yılında Dalmaçya, Dubrovnik, Bosna Hersek ve Sırbistan'da bulunmuştur. Poulet, "Türk Bosna" olarak adlandırdığı günümüzdeki Bosna Hersek sınırları içerisinde yaşayan Müslüman halkın gündelik yaşantılarına dair izleri yansıtan eğlencelerden ve özellikle bu eğlencelerde tambur eşliğinde söylenen türkülerden bahseder. Bununla beraber Saraybosna'da yaşayan Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilerin defın törenlerinde uygulamış oldukları ritüeller ve bu törenlerde söylenen ağıtlar hakkında bilgiler verir. Fakat kaynaklarda Bosna Hersek'in Hersek bölgesi ve günümüzde Karadağ'ın Hersek bölgesinde kalan kısımları dışında kalan bölgelerinde yaşayan Müslüman Slavlar arasında ağıt söyleme geleneği ile alakalı herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Bu nedenle Poulet'in bahsettiği geleneğin

⁵ Cercelez Ali, tarihî kaynaklarda adına 15. yüzyıl sonlarında rastladığımız, Boşnak epik destan geleneği içerisinde yaşadığı dönemde yapmış olduğu kahramanlıkların anlatıldığı Osmanlı tımarlı sipahisidir. Cercelez Ali'nin tarihî ve destansı kimliği ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Đenana Buturović, *Bosanskomuslimanska Usmena Epika*, Institut za Književnost Svjetlost, Sarajevo 1992, s. 294-305.

⁶ *Peçevi Tarihi I*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 172.

⁷ Aynı yerde, s. 69-71.

⁸ Hırvatistan'ın doğusunda bulunan bir şehir.

⁹ Muhamed Hadžijahić, *Grada za povijest narodne poezije Muslimana iz Bosne u XVI, XVII i XVIII stoljeću*, Islamska dionička Štamparija, Sarajevo 1935, s. 5.

Bosnalı Müslümanlar arasında mı yoksa Hıristiyan veya Yahudiler arasında mı olduğu konusu tartışmalıdır.¹⁰

Avusturya Hâkimiyetine Kadarki Dönemde Sözlü Kültür Ürünlerinin Derlenmesi Çalışmaları

Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren başlayan folklor ürünlerinin sistemli bir şekilde derlenip kayıt altına alınması çalışmaları ile eş zamanlı olarak Kuzeybatı Balkanlarda Güney Slavlarına ait sözlü kültür ürünleri yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından kayıt altına alınmaya başlamıştır. Bu kayıtlardan ilki olarak kabul edebileceğimiz, içerisinde Sırp, Hırvat, Makedon ve Müslümanlara ait epik destanların yer aldığı 18. yüzyılın ilk yarısına ait bir elyazması, 1913 yılında Almanya'nın Erlangen Üniversitesi kütüphanesinde bulunmuştur. Erlangen Elyazması (Erlangenski Rukopis) olarak anılacak olan bu eser, Güney Slavlarının en eski halk şiiri örneklerinin yer aldığı eser olma özelliğini taşımaktadır. Elyazması, 1925 yılında Slavist Gerhard Gezeman tarafından ayrıntılı bir giriş bölümüyle yayımlanmıştır¹¹. İçerisinde Güney Slavlarına ait farklı türlerde 217 halk şiiri bulunmaktadır. Şiirlerin kimden derlendiği bilgisi verilmemiştir. Bu şiirler çeşitli dönemlerde birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. 1969 yılında Boşnak bilim insanı Hatidža Krnjević tarafından Müslüman Slavlara ait olan 49 türkü muhtevalarına, tür özelliklerine, derlendiği bölgelere, bünyesinde barındırdığı Müslüman Slav toplumun geleneklerine ait motiflere ve Müslüman Slavların epik destan geleneğinin belirli hususiyetlerine göre tasnif edilip incelenmiştir.¹²

1704-1760 yılları arasında yaşayan filozof, teolog ve aynı zamanda şair olan Andrija Kačić-Miošić, 18. yüzyılın ilk yarısında Güney Slavlarının yaşadığı coğrafyada yapmış olduğu seyahatlerle Slavların epik destanlarının izini sürmüş ve bu bölgeden Güney Slavlarına ait çok zengin epik destan malzemesini kayıt altına almıştır. Kačić, derlemiş olduğu folklor ürünlerini ortaya çıkarılış amaçlarını açıklayarak muhtevalarına göre tasnif etmiştir. Kačić'in bu çalışması, 18. yüzyılda Müslüman Slavların epik destan

¹⁰ Emilian Lilek, *Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine*, GZM, Sarajevo 1894, s. 161; Buturović, "Epska Narodna Tradicija Muslimana", s. 10-11.

¹¹ Gerhard Gezeman, *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, Srpska kraljevska akademija, Zbornik za Istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knjiga XII, Sremski Karlovci, Sırska 1925.

¹² Hatidža Krnjević, "Muslimanske pesme Erlangenskog rukopisa", *Zbornik istorije književnosti*, knjiga 7, Beograd, 1969, s. 209-268.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

geleneğinin seyri hakkında bilgi sahibi olmamız açısından önemli bir çalışmadır.¹³

1731 yılında Saraybosna’da doğan Mula Mustafa Bašeski’nin 1756 yılından itibaren elli yıl boyunca Saraybosna’da karşılaştığı olayları günlük mahiyetinde kayda geçirmek suretiyle Türkçe kaleme aldığı eseri *Ruzname (Ljetopis)*, dönemin Saraybosna’sında tertip edilen eğlenceler, bu eğlencelerde tanbur eşliğinde söylenen halk türküleri, halk arasında kullanılan atasözleri ve deyimler, halk inanışları ve bunlarla alakalı uygulamalar, geleneksel esnaf törenleri ve bu törenlerdeki ritüeller gibi Müslüman Boşnakların folkloru ile alakalı çok zengin bilgiler içermektedir.¹⁴

İtalyan rahip, biyolog ve gezgin Alberto Fortis, 1774 yılında yayımlanan *Dalmaçya Gezisi (Viaggio in Dalmazia)* adlı eserinde, Boşnakların tarihinde en fazla tanınan ve sevilen meşhur Boşnak baladı “Hasanaginica”yı (Hasan Ağanın karısı) bilim âlemine tanıtmıştır. Baladın, ilk kez kim tarafından ve nerede derlendiği ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Fortis bu baladı İtalyanca’ya tercüme etmiştir. Goethe tarafından İtalyanca’dan Almanca’ya tercüme edilmiş, sonrasında ise baladın birçok yabancı dile tercümesi yapılmıştır. Hasanaginica baladı günümüzde Boşnak halk şiirinin en meşhur ürünü olarak kabul görmektedir.¹⁵

19. yüzyıla kadar bilhassa Müslüman Slavların yaşadığı coğrafyaya yolu düşen gezginler vasıtasıyla kayıt altına alınan Müslüman Slavlara ait sözlü kültür ürünleri, bu yüzyılın başlarından itibaren folklor ürünlerinin derlenmesi amacıyla yapılan daha sistemli ve bilimsel saha araştırmaları sayesinde toplanmaya ve kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde yapmış olduğu derlemeler ile Müslüman Slavlara ait birçok folklor ürününü kayıt altına alan ilk isim Sırp araştırmacı Vuk Stefanović Karadžić’tir. 19. yüzyıl başlarından itibaren Sırp’ların sözlü kültür ürünlerini derleme işine girişen Karadžić, Sırp’lar arasında yaptığı saha araştırmaları neticesinde

¹³ Andrija Kačić-Miošić, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Knjižnica zbornika “Kačić”, Split, 1983.

¹⁴ Kerima Filan, *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa’nın Mecmuası*, Connectum, Saraybosna 2011. Rûznâme’de geçen Müslüman Boşnakların folkloru ile alakalı unsurlar için bkz. Fatih İyiyol, “Molla Mustafa Şevki Bašeski’nin Rûznâmesi Işığında Saraybosna’da Halk Kültürü (1756- 1805)”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 45, 2011, s. 91-110.

¹⁵ Munib Maglajlić, *Usmena Balada Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 1995, s. 10-11.

topladığı folklor malzemesi içerisinde Müslüman Slavlara ait birçok halk şiirini de kaydedip yayımlamıştır. İlk kez 1814 yılında yayımlanan *Mala prostonarodna Slaveno-Serbska pesnarica (Küçük Slav-Sırp Halk Şiirleri)* adlı eserinde Müslüman Slavlara ait olduğunu özellikle ifade ettiği¹⁶ 4 halk türküsünü yayımlamıştır. *Narodne Srpske pjesme (Sırp Halk Türküleri)* adı altında yayımlanan derleme serisinde Müslüman Slavlara ait başta sevdalinkalar ve baladlar olmak üzere çok sayıda halk şiirini de kayıt altına almıştır. Karadžić, Müslüman Slavlardan kaydettiği şiirleri, başlarına “T” harfi koyarak (Türlere ait anlamında) ayrı tasnif etmiştir.¹⁷ Boşnak folklorunun meşhur baladlarından olan “Smrt Omera i Merima” da (Ömer ile Merima’nın Ölümü), Karadžić tarafından derlenerek kayıt altına alınan önemli eserlerden biridir.¹⁸

19. yüzyılın ilk yarısında, Ruzname yazarı Mula Mustafa Bašeski’nin oğlu Mustafa Firakî de babası gibi yazmış olduğu günlük mahiyetindeki mecmuası (*Medžmue*) ile 1799 ile 1827 yılları arasında Bosna’da gerçekleşen bazı olayları kronolojik olarak sıralarken, diğer taraftan Boşnaklara ait çok sayıda atasözü, bulmaca, türkü, halk inanışları ve efsane gibi sözlü kültür ürününe de yer vermiştir.¹⁹ Firakî’nin kaleme aldığı bu mecmua 19. yüzyılın başlarında Saraybosna’da yaşayan Müslüman Slav halkın folkloru hakkında önemli bilgileri kayda geçirmesi hasebiyle Boşnak folkloru araştırmacıları açısından önemli bir kaynaktır. Eserin Boşnaklar açısından diğer bir önemi ise Arap alfabesi ile Boşnak halk dilinde kaleme alınmış olmasıdır.

Banjalukalı Katolik Rahip Ivan Frano Jukić ile kendisi gibi rahip ve edebiyatçı olan arkadaşları Marijan Sunjić ve Grga Martić’in, Müslüman Slavların sözlü kültür ürünlerinin kayıt altına alınmasına önemli katkıları olmuştur. Jukić’in editörlüğünde 1850 yılında çıkarılmaya başlanan ve Bosna Hersek’te çıkarılan ilk süreli yayın olma özelliğini taşıyan *Bosanski Prijatelj* (Bosna’nın Dostu) adlı dergide, Bosna ve Hersek bölgelerinden kayda geçirilmiş çok sayıda halk şiiri ve atasözü yayımlanmıştır.²⁰ Dergi,

¹⁶ Kendi tabiri ile “Muhammed’in dinine inanan Sırlar”.

¹⁷ Vuk Stefanović Karadžić, *Narodne srpske pjesme I, II, III, IV*, Prosveta, Beograd 1969.

¹⁸ Vuk Stefanović Karadžić, *Narodne srpske pjesme I*, s. 221.

¹⁹ Rašid Hajdarević, “Medžmua Mula Mustafe Firakije”, *POF XXII-XXIII*, Sarajevo 1976, s. 301-314; Fehim Nametak, *Pregled Književnog Stvaranja Bosansko-Hercegovačkih Muslimana na Turskom jeziku*, El Kalem, Sarajevo 1989, s. 237-239.

²⁰ Ivan Frano Jukić, *Sabrana djela 1-3*, Institut za izučavanje jugoslovenskih književnosti; “Svjetlost”, Sarajevo 1973.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

Müslüman Slavların sözlü kültürleri hakkında vermiş olduğu bilgilerin yanı sıra, Bosna Hersek'teki sosyal ve kültürel hayat ile bu dönemde vuku bulan önemli sosyal ve siyasi olaylar hakkında bilgilere ulaşmamızı sağlayan mühim bir kaynaktır. 1870 yılına kadar toplam 4 sayı çıkarılmıştır. Dergide Jukić ile birlikte Marijan Sunjić ve Grga Martić'in kayda geçirdikleri ve yayımlanması için Jukić'e verdikleri folklor malzemesi de yayımlanmıştır. Ayrıca Jukić ve Sunjić ikilisi, 1840-1852 yılları arasını kapsayan dönemde Bosna'nın çeşitli bölgelerinden yapmış oldukları derlemeler sonucu 200 kadar lirik-epik halk şiirini kaydetmiştir. Marijanovic'in yapmış olduğu derlemelerin Bosanski Prijatelj dergisinde yayımlananlarının dışında kalanları, 1915 yılında *Boşnak Epik Halk Şiirleri* adı altında yayımlanmıştır.²¹ Ivan Frano Jukić'in yapmış olduğu derlemeler neticesinde kayıt altına alınan malzeme ise Jukić'in ölümünün ardından Grga Martić tarafından 1858 yılında *Bosna Hersek'ten Halk Türküleri* adı altında yayımlanmıştır. Kitap, 1892 yılında Mostar şehrinde iki cilt olarak tekrardan basılmıştır.²² Onların yapmış oldukları saha araştırmaları neticesinde kayıt altına aldıkları malzeme, 19. yüzyılda Müslüman Slavların sahip oldukları zengin sözlü geleneği göstermesi bakımından ve ayrıca 19. yüzyıl Bosna Hersek Müslüman sözlü geleneği araştırmaları açısından çok büyük bir önem taşımaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Boşnak halk türkülerini toplayan, Bosnalı Müslümanların gelenekleri hakkında önemli bilgilere sahip olmamızı sağlayan bir başka isim *Salih Sıdkı Efendi*'dir. 1825 yılında Saraybosna'da doğan Salih Sıdkı, 1859'da Gazi Hüsrev Bey Camii avlusu içerisinde yaptırılan muvakkithanede öldüğü tarih olan 1888 yılına değin muvakkit olarak görev yapmış ve bu sebepten "Muvakkit" (Muvekkit) unvanıyla tanınmıştır. 1866 yılından itibaren çeşitli vesilelerle kayıt altına aldığı folklor ürünlerini peyderpey yayımlamıştır. Novisad'lı Macar Ignaz K. Sopron editörlüğünde haftalık olarak çıkarılan *Bosnaskog Vjestnika* adlı gazetede 1866 yılında çıkan 20., 21., 23., ve 24. sayılarında 5 halk türküsü

²¹ Marijan Sunjić, *Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine skupio Marijan Šunjić*, Izdao Zbor franjevačkih bogoslova "Jukić", Sarajevo 1915.

²² Grga Matić- Ivan Frano Jukić, *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, Osijek 1858; Jadranka Grbić, "Etnografski rad bosanskoga franjevca Ivana Franje Jukića", *Bosna Franciscana* 2, 1994, s. 101-127; Jadranka Grbić, "Etnografska Grada u Putopisima Bosanskih Franjevaca I. Jukića I G. Martića," *Nar. umjet.* 32/2, 1995, s. 109-127.

yayımlamıştır.²³ Onun en önemli eseri 15 yıllık bir çalışmanın ürünü olarak 1887 yılında tamamlanan *Povijest Pokrajine Bosne (Bosna Tarihi)* adlı eserdir. Salih Sıdkı bu eserini yazarken Saraybosna'da bulunan kadı sicilleri, mecmualar, vakıfnameler ve Türk tarihi ile ilgili çeşitli eserlerden faydalanmıştır. Sıdkı Efendi, eserine düştüğü haşiyelerle Müslüman Slavların sözlü gelenekleri hakkında bilgiler vermektedir. Özellikle Müslüman Slavların epik kahramanlarından olan ve onların hikâyelerinin konu edildiği ilk epik destanların 1888 yılında Kosta Hörmann tarafından derleneceği Mujo Hrnjica (Salih Sıdkı'nın ifadesi ile sarayın kapıcıbaşı Mustafa Turçalović) ile kardeşleri Halil ve Ömer'in tarihte var olan gerçek kişilikleri ve 17. yüzyılda başlarından geçen hadiseler hakkında kaynaklarda daha önce rastlanmayan bilgiler vermiştir.²⁴

1830 yılında Dalmaçya'daki Drniş şehrinde doğan Sırp rahip ve öğretmen Teofil Petranović'in Güney Slavlarının sözlü kültür ürünleri ile alakalı yapmış olduğu araştırmalar, Boşnak sözlü kültür araştırmaları açısından da dikkate değerdir. Esasında Sırbistan devleti tarafından Bosna Hersek topraklarında yaşayan Sırlar arasında propaganda faaliyetleri için görevlendirilen Petranović, 1862 ile 1869 yılları arasında öğretmen ve rahip olarak Saraybosna'da bulunmuş ve bu esnada katıldığı düğün, şenlik gibi merasimlerde Saraybosnalı Sırlara ve Boşnaklara ait çok sayıda folklor malzemesini kayıt altına almıştır. Halk şarkıları üzerine 2'si lirik, 4'ü epik olmak üzere toplam 6 kitap hacminde malzemeyi kayıt altına almış, bunlardan üçünü kitaplaştırmayı başarmıştır.²⁵ Hazırlamış olduğu ilk şiir koleksiyonunun giriş kısmında halk şiiri hakkındaki görüşlerinden bahsetmektedir. Bazı kesimler tarafından küçümsenen, ciddiye alınmayan sözlü kültür ürünlerinin esasında çok büyük bir öneme sahip olduğunu ve bu ürünlere Batılı araştırmacıların kendilerinin göstermedikleri ihtimamı gösterdiklerini belirtir.²⁶

²³ Denana Buturović, "Epska Narodna Tradiciji a Muslimana Bosne i Hercegovine od početka 16. vjeka do prve zbirke Koste Hörmann (1888)", *GZM Etnologija*, Tome XXVII/XXVIII) Sjetlost, Sarajevo 1997, s. 74.

²⁴ Salih Sidki hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, (Prev. Abdullah Polimac), El-Kalem, Sarajevo 1999; Munib Maglajlić, *Pjesme o Muji Hrnjici*, Mešihat Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1990, s. 5-8.

²⁵ *Srpske narodne pjesme iz Bosne (ženske)*, Sarajevo 1867; *Srpske narodne pjesme iz BIH: Epske pjesme starijeg vremena*, državna štamparija, Beograd 1867; *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine: Junačke pjesme starijeg vremena*, državna štamparija, Beograd 1870.

²⁶ Enes Kujundžić, *Narodna Književnost Bošnjaka*, Dom Štampe, Zenica 2001, s. 27.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

Yapmış olduğu derleme çalışmaları ve kayda geçirdiği folklor malzemesi ile Vuk Vrčević, özellikle 1870'li yıllarda Müslüman Slavların epik destan gelenekleri ve bu geleneğin coğrafi yayılımı hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlamıştır. Vuk Vrčević, 1836 yılında tanıştığı Vuk Stefanović Karadžić'in yardımcılığını yapmış ve onun derleme çalışmalarında bizzat görev almıştır. Sonraki yıllarda kendisinin yapacağı derleme çalışmalarında Karadžić'in takipçisi olmuştur. Müslüman Slavların epik şiirlerini toplamaya ise 1868 yılında başlamıştır. Dört aylık kısa bir süre zarfında Hersek bölgesinden yapmış olduğu derlemelerden oluşan koleksiyonu Belgrad arşivinde bulunmaktadır.²⁷ Koleksiyonun girişinde Vrčević, Müslümanların epik şiirlerinin kayıt altına alınması gerekliliğinden bahsetmektedir. Koleksiyonda topladığı halk türkülerinin kimlerden derlendiği kaydedilmekle birlikte herhangi bir tasnif yapılmaksızın kayda geçirilmiştir. Derlenen halk türküleri Sırp ve Hırvatlara ait halk türküleri ile karşılaştırılmıştır. Bu döneme kadar Sırp ve Hırvat halk şiiri araştırmaları esnasında tesadüf edilmek suretiyle üzerinde durulan Müslüman Slavların halk şiiri, ilk kez Vrčević'in çalışmaları ile Sırp ve Hırvat halk şiirinden bağımsız olarak derlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Onun, Hersek bölgesinde yaşayan Müslüman Slavlardan derlediği epik destanlar ilk Müslüman Slav epik koleksiyonu olma özelliğini taşımaktadır. Hacim itibarıyla daha küçük olan ikinci koleksiyonunu 1890 yılında Dubrovnik'te *Pjesme koje samo Turci Hercegovacki pjevaju (Hersek'li Türklerin söyledikleri Halk Türküleri)* adıyla terkip etmiştir.²⁸

19. yüzyılın ikinci yarısında Sırp ve Hırvat araştırmacılar, özellikle Bosna Hersek sınırları içerisinde yaşayan Ortodoks ve Katolik Slavların folklor ürünlerini derleyip kayıt altına almak amacıyla gerçekleştirmiş oldukları saha araştırmaları esnasında Müslüman Slavlara ait folklor malzemesini de kayıt altına almışlar, derledikleri malzeme içerisinde önemli bir yekûn tutmayan bu şiirlerin Müslüman Slavlara (kendi ifadeleri ile Türklere) ait olduklarını da belirtmek suretiyle koleksiyonlarına dâhil etmişlerdir. Bunlar arasında İvan Kukuljević,²⁹ Bogoljuba Petranović,³⁰

²⁷ *Arhiv SANU*, Etnografska Zbirka: br. 9058/57.

²⁸ Buturović, "Epska Narodna Tradicija a Muslimana Bosne i Hercegovine", s. 74; Vrčević ve çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Radmila Pešić, *Vuk Vrčević*, Filološki Fakultet Beogradskog Univerziteta, Beograd 1967.

²⁹ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Putvanje po Bosni*, Fortuna, Zagreb 2007.

³⁰ Bogoljuba Petranović, *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine*, svjetlost, Sarajevo 1989.

Miloš S. Milojević,³¹ Milovana Glišica,³² Koste Hadži Ristića,³³ Stjepan Mažuranić,³⁴ Vladimir Kراسić³⁵ gibi isimleri sayabiliriz.

Hırvatların, ulusal bilincin geliştirilmesi, soyut ve somut kültürel mirasın korunması gibi amaçlara hizmet gayesiyle 1842 yılında kurdukları Hırvat Ulusal Enstitüsü (Matice Hrvatske), Hırvat kültürü ile alakalı çok zengin bir arşive sahip olan ve Hırvat kültürü ile alakalı çalışmaların yayımlanmasında yayınevi vazifesi üstlenen önemli bir kurumdur. Enstitü, Hırvatistan ve Bosna Hersek bölgelerinde kayıt altına alınan folklor malzemesi ile müteşekkil birçok koleksiyona ev sahipliği yapmaktadır. 1876 yılında papaz, şair ve aynı zamanda politikacı olan Mihavio Pavlinović'in Dalmaçya ve Bosna bölgelerinden kayıt altına aldığı yaklaşık 1500 halk şiirini yayımlama isteği üzerine, Hırvat Ulusal Enstitüsü komitesi bu tarihten itibaren Hırvat sözlü geleneğine ait yapılan derlemeler neticesinde kayıt altına alınan ürünleri toplama kararı almıştır. Bu sayede birçok folklor araştırmacısı Hırvatistan ve Bosna Hersek bölgelerinden kayıt altına aldığı malzemelerden oluşan koleksiyonlarını Hırvat Ulusal Enstitüsü'ne göndermişlerdir. Bu koleksiyonlar içerisinde Müslüman Slavlara ait halk türküsü, balad, lirik şarkılar gibi çok sayıda sözlü gelenek mahsulü de yer almaktadır.³⁶ Hırvat Ulusal Enstitüsü bünyesinde yayımlanan ve içerisinde Müslüman Slavlara ait folklor ürünlerini barındıran elyazması koleksiyonlar arasında Luka Marjanović,³⁷ Mihovilo Pavlinovića,³⁸ Nikole Tommasea,³⁹ Šime Ljubića,⁴⁰ Frana Mikulčića,⁴¹ Ante-Mate Mažuranića,⁴² Luka Ilić,⁴³ Miroslav Alačevića,⁴⁴ Vinka Palunka,⁴⁵ Balda Melkova Glavića,⁴⁶ Bartua

³¹ Miloš S. Milojević, *Pesme i običaji ukupnog naroda srpskog. Knjiga I-III*, Beogradu 1869.

³² Milovana Glišica, *Srpskih narodnih pesama*, Novi Sad 1872.

³³ Koste Hadži Ristića, *Srpske narodne pjesme pokupljene po Bosni, Državna Štamparija*, Beograd 1873.

³⁴ Stjepan Mažuranić, *Hrvatske Narodne Pjesme*, Tiskom i nakladom H. Lusteru, Senj 1876.

³⁵ Vladimir Kراسić, *Srpske narodne pjesme starijeg i novijeg vremena*, Pančevo 1880.

³⁶ Buturović, "Epska Narodna Tradiciji a Muslimana Bosne i Hercegovine", s. 85-86.

³⁷ Luka Marijanović, *Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju po gornjoj Hrvatskoj Krajini i u Turskoj, Hrvatskoj, Sv. Zagreb* 1864.

³⁸ *Zbornik Mihovilo Pavlinovića*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 28a, 28b, 28d, 143,180.

³⁹ *Zbornik Nikola Tommaseo*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 34, 172, 183.

⁴⁰ *Zbornik Šime Ljubića*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 161a, 161b.

⁴¹ *Zbornik Frana Mikulčića*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 10.

⁴² *Zbornik Ante-Mate Mažuranića*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 44.

⁴³ *Zbornik Luka Ilić*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 26b, 26c, 26d.

⁴⁴ *Zbornik Miroslav Alačevića*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 177b, 177c.

⁴⁵ *Zbornik Vinka Palunka*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 139.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

Grgića,⁴⁷ Ivana Kačića Miošića⁴⁸ ve daha nice folklor derleyicisinin elyazması koleksiyonu yer almaktadır.

Bu isimlerden Luka Marijanović'in yapmış olduğu derlemeler neticesinde kayıt altına aldığı malzeme, ileriki dönemlerde özellikle Boşnak epik destanları ile alakalı araştırma yapacaklara kaynaklık etmesi bakımından bir adım öne çıkmaktadır. 1860'lı yıllardan itibaren Hırvat epik şiiri üzerine araştırmalar yapan Marijanović, uzun yıllar epik destan derleme konusunda edindiği deneyim ile mesaisini 1886 yılından itibaren yüzyılın sonuna kadar Müslüman epik şiirleri üzerine harcamıştır. 1886-1888 yılları arasında 320 adet halk şiiri derlemiştir. Boşnak sözlü kültürüne ait olarak kayıt altına aldığı sözlü kültür ürünlerini Hırvat Ulusal Enstitüsü bünyesinde yayımlamıştır.⁴⁹ Marijanović'in epik destan yaratıcıları Mehmed Kolak Kolaković ve Salko Vojniković'ten derlediği materyalleri kendi sözleri ile mensur bir şekilde hikâyeleştirmesi, derlediği malzemenin orijinal yapısını kaybetmesine sebep olmuştur. Marijanović'in bu çalışması Hörman'ın yapmış olduğu çalışmaların çok gerisinde olmasına rağmen Boşnak sözlü kültür araştırmaları için önemli bir basamaktır.⁵⁰

Avusturya-Macaristan Hâkimiyetinden Günümüze

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1878 yılında bölgeyi fiilen ilhakının ardından bölgedeki sözlü kültür materyallerinin derlenmesi ve yayımlanması çalışmalarında Avusturya-Macaristan hükûmetinde görev yapan memurların önemli katkısı olmuştur. Alman araştırmacıların öncülüğünde başlayan derleme çalışmaları zamanla yerli araştırmacılar arasında da yaygınlık kazanmış ve Bosnalı bilim insanları tarafından sözlü kültür malzemeleri derlenerek kayıt altına alınmaya başlamıştır. Bu araştırmacıardan Avusturyalı Etnolog, folklorist ve Slavist Frederik Salomon Krauss'tur. Bosna Hersek'te 1884 yılında başladığı ilk derleme çalışmalarını bir yıl gibi kısa bir sürede tamamlamış ve 1885 yılında yaklaşık 60.000 dizelik epik destanlardan oluşan ilk koleksiyonunu

⁴⁶ *Zbornik Balda Melkova Glavića*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 179.

⁴⁷ *Zbornik Bartua Grgića*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 181.

⁴⁸ *Zbornik Ivana Kačića Miošića*, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 7.

⁴⁹ Luka Marijanović, *Hrvatske narodne pjesme: Junačke pjesme (Muhamedovske)*, Matice Hrvatske, Zagreb 1898.

⁵⁰ Buturović, *Bosanskomuslimanska Usmena Epika*, s. 556-576; Aiša Softić, *Zbornik Bošnjačkih Usmenih Predaja*, Biblioteka Kulturno Naslijeda, Sarajevo, 2005, s. 9.

yayımlamıştır.⁵¹ 1887 yılına kadar Mostar, Rogatica, Yukarı Tuzla, Kupres, Yukarı Skoplja bölgelerinde türküler derlemiştir. Farklı dinlere mensup anlatıcılardan derlemeler yapmasına rağmen koleksiyonunda yer alan Müslüman türkülerini Müslüman Slavlardan derlemiştir. Onun çalışmaları arasında özellikle Rogatica ve Vişegrad civarında yaşayan Müslüman Guslardan⁵² yapmış olduğu epik destan derlemeleri, Müslüman Slavlar arasında yaşayan gusle eşliğinde kahramanlık türküleri söyleme geleneğinin 130 yıl öncesindeki örneklerini göstermesi bakımından büyük önem taşır. Bunun yanında Krauss çok sayıda türküyü, Müslüman sözlü geleneği repertuarına kazandırması ile Kosta Hörman öncesi Müslüman sözlü geleneği araştırmalarına önemli katkılar sunmuştur. Krauss'un Müslüman Slavların kahramanlık türkülerini derlemeye yönelik yapmış olduğu tüm çalışmaların yeterince üzerinde durulmamıştır. Onun Bosna Hersek'te yapmış olduğu çalışmaların merkezinde, sadece kahramanlık türkülerinin derlenmesi amacı yoktur. Bunu, Krauss'un koleksiyonunun birkaç yerinde belirli sebeplerden ötürü bazı türkülerini kayda geçirmediğini belirtmesinden anlıyoruz.⁵³

1878 yılında Avusturya-Macaristan hükûmeti tarafından Bosna Hersek'te kültürel faaliyetlerin yürütülmesi adına görevlendirilen Kosta Hörmann, Boşnak folkloru ile ilgili hem kamusal anlamda hem de bilimsel anlamda yapmış olduğu çalışmalar ile adı anılan önemli bir isimdir. Kosta Hörmann, Boşnak epik destanlarını derlemiş ve bunları 1888 yılında yayımlamıştır. Hörman Güney Slavları içerisinde İslam dinine mensup olanları Hırvat ve Sırp'lardan müstakil, kendine has kültürel birikimleri olan ayrı bir Slav halk olarak değerlendirmiş, yapmış olduğu araştırmaları da bilhassa Müslüman Slavlar üzerine yoğunlaştırmıştır. Kayıt altına aldığı folklor malzemesini Müslüman Slavlara ait olduğunu vurgulamak amacıyla eserini *Bosnalı Müslümanların Halk Şiiri (Narodna Pjesme Muslimana u BiH)* şeklinde adlandırmayı uygun görmüştür.⁵⁴ Bu eserde Hörmann Boşnakların epik destan geleneğinde izine çok sık rastladığımız Cercelez Ali, Sokullu Mehmet Paşa, Gazi Hüsrev Bey, Musa Beg Lički, Hirnitsa Kardeşler, Kulin ailesi gibi tarihî şahsiyetler ve kahramanlar etrafında teşekkül etmiş destanları derleyerek bir araya getirmiştir. Hörmann'ın yapmış olduğu çalışmaların, başta meşhur Slavist Matija Murko olmak

⁵¹ Friedrich Krauss, *Tri Riječi Hercegovca*, Mostar 1885.

⁵² Gusle adı verilen geleneksel müzik aleti eşliğinde destan söyleyen destancı.

⁵³ Buturović, "Epska Narodna Tradicija a Muslimana Bosne i Hercegovine", s. 93-97.

⁵⁴ Kosta Hörmann, *Narodna Pjesme Muslimana u BiH, 1888-1889*, Priedala: Denana Buturović, Sarajevo 1976.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

üzere kendisinden sonra Güney Slavlarının epik şiiri ile alakalı araştırma yapacak olan araştırmacılara önemli etkisi olmuştur.⁵⁵

1888 yılında Avusturya hükûmeti tarafından Saraybosna'da açılan Boşnak Ulusal Müzesi'nin (Zemalsmkog Müzeja Bosne i Hercegovine) sözlü kültür ürünlerinin derlenmesi çalışmalarında önemli katkısı olmuştur. Müzenin müdürü olarak Kosta Hörmann görevlendirilmiştir. Müzenin 28 yıl müdürlüğünü yapan Hörmann, aynı zamanda müzenin açılmasından sadece bir yıl sonra, Ulusal Müze bünyesinde çıkarılmaya başlayan *Glasnik Zemalskog Muzeja (GZM)* adlı derginin editörlük görevini üstlenmiş ve bu dergi etnoloji, arkeoloji, folklor, edebiyat, tarih gibi sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde üretilen çalışmaların yayımlandığı önemli bir yayın organı olmuştur. Günümüzde hâlâ yayın hayatına devam eden dergide ilk sayıdan itibaren Boşnaklara ait çok sayıda sözlü kültür ürünü yayımlanmıştır. Kosta Hörmann başta olmak üzere dergide Mustafa Hilmi, Luka Grđić Bjelokosić, Emil Lilek gibi isimlerin Bosna Hersek'te kayıt altına aldıkları folklor ürünlerinin bazen kimden derlendiği bilgisi verilerek bazen ise "Yaşlı bir Muhammedî'nin söylediği" şeklinde not düşülmek suretiyle kaynak kişinin kimliği hakkında herhangi bir bilgi notu düşülmeksizin yayımlanmıştır. Tüm eksikliklerine rağmen GZM, Boşnak folkloruna ait ürünlerin derlenip yayımlanması noktasında önemli bir vazife üstlenmiştir.

Kosta Hörmann'ın ardından Bosna Hersek'te Boşnakların gündelik yaşamlarına ait gelenekleri ile alakalı bilgileri kayıt altına alıp yayımlayan bir diğer Avusturyalı isim Hörmann'ın çağdaşı Antun Hangi'dir. Hangi, 1890 yılında ilk kez Bosna Hersek'e gelmiş ve Maglay, Livno, Banyaluka, Saraybosna şehirlerinde öğretmen olarak görev yapmıştır. Öğretmenlik vazifesinin dışında görev yaptığı bölgelerde yaşayan insanlar ve yaşantıları hakkında notlar tutmuştur. 15 yılı aşkın süre zarfında başta Boşnakların günlük yaşantılarına dair adetler ve geleneksel uygulamalar olmak üzere Boşnak folkloru ile alakalı birçok malzeme derlemiş ve kayıt altına aldığı malzemeyi 1908 yılında yayımlamıştır. Hangi'nin vermiş olduğu bilgiler arasında Boşnakların giyim-kuşam alışkanlıklarından eğlencelerine, halk inanmalarından, mimari yapılarının özelliklerine değin folklorun konusu

⁵⁵ Kosta Hörmann'ın Boşnak epik destanları ile alakalı çalışmaları ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Đenana Buturović, *Studija o Hörmannovoj zbirci muslimanskih narodnih pjesama*, svjetlost, Sarajevo 1976; Đenana Buturović, *Usmena Epika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 1995, s. 61-63; Alen Kalajdžija, *Jezički izraz Hörmannove zbirke usmene epike u odnosu na novoštokavsku folklornu koine*, doktorske disertacije, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Sarajevo 2012.

olabilecek çok sayıda bilgi yer almaktadır. Hangi bu çalışmasında, özellikle görev yapmış olduğu şehirlerde gördüklerini kayıt altına almıştır. Bu sebepten Hangi'nin vermiş olduğu bilgiler lokal karakterde olup yapmış olduğu genellemeler tüm Bosna Hersek için geçerli değildir. Ayrıca Hangi'nin gözlemlerinde kişisel yorumlarına başvurması, eserin bilimsel karakterine gölge düşürse de onun bu çalışması Bosnalı Müslümanların sahip oldukları kültürel-folklorik değerleri betimleyen ilk çalışma olmasından ötürü büyük önem taşır. Bu sebepten günümüze değin birçok kez basılan eser bugün dahi popülerliğini korumaktadır.⁵⁶

Mehmet Beg Kapetanović Ljubušak tarafından 1887 yılında yayımlanan ve aynı zamanda Bosna Hersek'te Latin harfleri ile yayımlanan ilk eser olma özelliğini taşıyan *Narodno Blago (Halk Hazinesi)* adlı derleme çalışması, içerisinde Ljubušak'ın çocukluğundan itibaren toplamaya başladığı başta atasözleri ve deyimler olmak üzere Boşnakların gündelik yaşantılarına ait sözlü kültür ürünleri ile Boşnak sözlü kültür çalışmaları içerisinde mühim bir yere sahiptir.⁵⁷ Ljubušak eserini alfabetik olarak sıraladığı çok sayıda atasözü ile deyimler, anonim şiirler ve bazı atasözlerinin nasıl ortaya çıktığını anlattığı küçük hikâyelerden tanzim etmiştir. 1888 yılında eserin ikinci baskısını Kiril harfleriyle içerisine çok sayıda yeni atasözü dâhil etmek suretiyle yayımlamıştır. Ljubušak'ın bu eseri, Bosna Hersek'te Boşnaklar tarafından Boşnak sözlü kültür ürünlerinin derlenip yayınlanması ve tanıtılmasının yanı sıra Boşnakların sözlü kültür ürünleri üzerine yapılacak araştırmalara öncülük etmesi hasebiyle bir ilktir.

20. yüzyılın başlarından itibaren başkent Saraybosna merkez olmak üzere Mostar, Banjaluka gibi şehirlerde artan kültürel hareketlilik göze çarpar. Müslüman entelektüeller öncülüğünde edebî ve kültürel içerikli süreli yayınlar çıkarılmaya başlanır. İlk olarak 1900 yılında Safvet-beg Bašagić, Edhem Mulabdić ve Osman Nuri Hadžić öncülüğünde Boşnakların kültür ve edebiyat dergisi olan *Behar* yayımlanmaya başlar. Yine aynı isimlerin öncülüğünde 1903 yılında kurulan *Gayret* cemiyeti etrafında toplanmaya başlayan Müslüman entelektüeller Avrupa'da cereyan eden sosyal, siyasi ve kültürel gelişmeleri yakından takip etmekle birlikte, ilk kez bu yıllarda Müslüman Güney Slavları, Boşnak etnonimini kendilerinin

⁵⁶ Bkz. Antun Hangi, *Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1906; Radmila Kajmaković, *Antun Hangi-život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Svtjetlost, Sarajevo 1990, s. 7-15.

⁵⁷ Mehmet Beg Kapetanović Ljubušak, *Narodno Blago*, Preporod, Sarajevo 2003.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

ayırıcı bir unsur olarak kullanmaya başlamışlardır.⁵⁸ Bunun doğrudan bir sonucu olarak Bosnalı Müslüman şair ve yazarlar arasında Boşnak halk dilinde eser verme eğilimi artmıştır. Boşnak ulus bilincinin oluşum süreci ile birlikte daha önce bilhassa Alman, Hırvat ve Sırp araştırmacılar tarafından farklı adlandırmalarla da olsa derlenmeye başlanan Müslüman Slavlara ait folklor malzemesi, Müslüman araştırmacılar tarafından da derlenip kayıt altına alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda yüzyılın başından itibaren 1918 yılına kadar süren Avusturya-Macaristan hâkimiyeti ile Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde çıkarılmaya başlayan dergiler ve gazetelerde, Bosna'nın değişik bölgelerinden derlenmiş, kim veyahut kimler tarafından derlendiği bilgisinin yer almadığı birçok sözlü kültür ürünü yayımlanmıştır. 1886-1914 yılları arasında ağırlıklı olarak Bosnalı Ortodoksların yazılarının yer aldığı *Bosanska Vila* adlı kültür-edebiyat dergisinde bahsi geçen yıllar arasında, Mustafa Mujagić, Ali Riza Dautović, Omer Beg Sulejmanpašić, Fehim Hadži Baščaušević gibi derleyiciler tarafından Bosna'nın muhtelif bölgelerinden derlenmiş çok sayıda balad, türkü, lirik şarkı, atasözü, halk hikâyeleri, anekdotlar gibi sözlü kültür ürünleri yayımlanmıştır.⁵⁹

1900 ile 1911 yılları arasında Bosanska Vila'nın aksine Bosnalı Müslümanların öncülüğünde çıkarılan ve yine Müslüman şair, yazar ve araştırmacıların yazılarının yer aldığı *Behar* dergisi ile 1907 yılında kurulup 1941 yılına kadar yayın hayatını kesintilerle de olsa sürdüren Gayret cemiyetinin yayın organı *Gajret* gazetesi, Boşnak sözlü kültür ürünlerinin yayımlandığı en önemli süreli yayınlar olmuştur. Dergilerin içerisinde aşk, ayrılık, özlem gibi temalarda işlenmiş lirik halk şarkıları, türküler, baladlar, şafak vakti, kar, depresyon, çeşitli bitki ve çiçek adlarının kökenleri gibi konuların işlendiği anonim şiirler, kısa halk hikâyeleri, vecizeler, fıkralar, atasözleri, bilmece gibi çeşitli folklor ürünleri yer almıştır. Adı geçen sözlü kültür ürünleri içerisinde İslam öncesi Boşnak inanç unsurları ile İslami inanç ve uygulamaların iç içe geçtiği örnekler dikkat çekicidir.⁶⁰ *Behar* ve *Gajret* çizgisinde yayın yapan bir diğer dergi Mostar'da

⁵⁸ 20. yüzyılın ilk yıllarında başlayan kültürel hareketlilik ile alakalı ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa İmamović, *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka Zajednica Kulture Preporod, Sarajevo 1997, s. 373-383 ve 410-417.

⁵⁹ Tüm sayıları için bkz.

http://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/bosanska_vila.

⁶⁰ Muhsin Rizvić, *Behar Književnoistorijska Monografija*, Svjetlost, Sarajevo 2000; Husnija Kamberović, *Sto godina "Preporoda" (1903.-2003.)*, www.preporod.ba; *Behar: list za pouku i zabavu: god. I-XI (1900-1911)*, El Kalem, Sarajevo 1990; Softić, *Zbornik Bošnjačkih*, s. 10.

yayımlanan *Biser*'dir. Türkçe inci anlamına gelen Biser, Mostar'ın ilk yayınevini kuran Muhamed Bekir Kalajdžić öncülüğünde 1913 yılında çıkarılmaya başlanmıştır. Daha sonra ünlü Boşnak şairi Musa Ćazim Ćatić tarafından hazırlanmıştır. *Gajret* ve *Behar* dergilerinde olduğu gibi *Biser* dergisinde de Boşnak folkloruna ait ürünler yayımlanmaya devam etmiştir.⁶¹ Bunların yanı sıra Muallim, Misbah, Yeni Misbah gibi Boşnak Müslüman aydınların öncülüğünde yayınlanan gazete ve dergilerde sınırlı sayıda da olsa Boşnak folkloruna ait malzemeler yayımlanmıştır.

Tüm Avrupa'da olduğu gibi Bosna Hersek'te de bu dönemde ulusçu söylemler ile paralel olarak epik destan araştırmaları artmış ve epik destanların derlenmesi çalışmaları hız kazanmıştır. Bu bağlamda 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyıl başlarından itibaren yerli ve yabancı birçok araştırmacı Boşnak epik destanlarını derleme ve inceleme işine girişecektir.

Boşnak epik destan araştırmalarında üzerinde pek fazla durulmamış isimlerden birisi Esad Hadžiomerspahić'tir. 1907 yılında Boşnaklar arasında yapmış olduğu kayıtlardan oluşan epik halk şiiri koleksiyonunu *Muslimanske junačke narodne pjesme (Müslüman epik halk şiirleri)* adıyla Banja Luka'da yayımlamıştır. Eserinde 12 adet epik halk şiiri yer almaktadır. Sadece derleyicinin adı, yayın tarihi ve yayın yeri bilgilerine yer vermiş, malzemenin nereden, kimden ve ne zaman derlendiği ile alakalı herhangi bir bilgi vermemiştir. Bu eksiklikler, Esad Hadžiomerspahić'in koleksiyonunu Kosta Hörmann'ın ve Hırvat Ulusal Enstitüsü bünyesinde kayda geçirilen halk şiiri koleksiyonlarından biraz daha geri planda bırakmıştır.⁶²

20. yüzyıl Boşnak epik destan araştırmalarının ilk önemli ismi Slovenyalı Slavist Matija Murko'dur. Murko, Sözlü Kompozisyon Teorisi olarak tanınacak kuramın ortaya çıkışındaki etki hasebiyle folklor araştırmalarında önemli bir yere sahiptir. Güney Slavları arasında yapmış olduğu saha araştırmaları neticesinde başta Boşnaklar olmak üzere Güney Slavlarına ait olan epik destanları kayıt altına almıştır. Bunun yanı sıra Luka Marijanovic'in Müslüman Slavlardan kayıt altına aldığı malzeme ile

⁶¹ *Biser 1912/1913*, Uredio: Musa Ćazim Ćatić, Muzej Hercegovine Mostar reprint, Mostar 2011; Minka Memija-Lammija Hadžiosmanović, *Biser, Književno-Historijska Monografija i Bibliografija*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1998; Softić, *Zbornik Bošnjačkih*, s. 10.

⁶² Rašid Durić, "Zaboravljena Hadžiomerspahićeve Pjesmarica", *Putevi* 28/1982, Banjaluka, 5/6, s. 61-72.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

oluşturduğu epik destan koleksiyonunda yer alan Boşnak epik destanlarını bilimsel bir yöntem dâhilinde incelemiş ve Güney Slavlarının epik destanlarının kökenleri üzerinde durmuştur.

Murko, Güney Slavlarının epik şiirini tanımak için öncelikli olarak Müslümanların epik şiirinin incelenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda Boşnak epik destanları Murko'nun hayatının sonuna kadar ilgi alanında kalmıştır. Matija Murko, Viyana Üniversitesinde Slav ve Germen filolojisi okumuş, 1886 yılında Viyana'da doktorasını tamamladıktan sonra doktora sonrası çalışmalar yapmak için Moskova'ya gitmiş, Graz, Viyana ve Leipzig Üniversitelerinde Slav filolojisi derslerini vermiştir. İlk çalışmalarında Güney Slavlarının halk şiirinin şekil ve muhteva meselesi üzerinde durmuştur. 1908 yılında Viyana'da gerçekleştirilen tarih bilimleri kongresinde sunduğu Bosnalı Müslümanların epik destanları ile alakalı tebliğin⁶³ ardından Murko'nun Güney Slavlarının sözlü şiirinin çözümlenmesi ile alakalı olarak yapacağı çalışmalarının merkezinde Müslüman Güney Slavlarının epik destanları yer alacaktır.

Murko'ya göre Güney Slavlarının epik destanlarının kaynağının aydınlatılması ve güney Slavlarının epik destan geleneğinin tanınması noktasında Müslüman epik destanlarının üzerinde özellikle durulmalıdır. Nitekim Murko, Slav halk şiirlerinin kökenlerini aydınlatmak ve Slav epik destanlarının sahip olduğu hususiyetleri tanımlamak için ileri sürdüğü hipotezlerin dayanağı Müslüman epik destanlarıdır.⁶⁴ Kendi ifadesi ile Boşnak epik destanlarının en güzel örneklerini barındıran; Hırvatistan ve Dalmaçya bölgesi arasında kalan ve Bosna Hersek'in Kuzey Batı bölgelerini kapsayan bölgelerde yaşayan Boşnaklardan kendisinin ve Luka Marjanovic'in derleme çalışmaları ile oluşturulan Müslüman Slav epik koleksiyonunda Güney Slavlarının sözlü şiirine kaynaklık edecek tüm argümanlar mevcuttur. Güney Slavlarına ait epik destanların ve lirik halk şiirlerinin kaynağı Osmanlılar (Türk-Boşnak) ile olan mücadelelere ve çatışmalara dayanmaktadır. Halkın hafızasında derin izler bırakan bu çatışmalardan Slav epik destanları teşekkül etmiştir.⁶⁵ Tüm bunların yanında

⁶³ Matija Murko, "Die Volksepik der bosnischen Mohammedaner", *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, Berlin 1909, 13-30.

⁶⁴ Murko'nun Slav epik destanları üzerine yapmış olduğu çalışma; Matija Murko, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike, I-II*, Zagreb 1951.

⁶⁵ Buturović, *Bosanskomuslimanska Usmena Epika*, s. 107-109; Tvrtko Čubelić, "Matija Murko kao proučavač Srpskohrvatskih narodnih epskih pjesama", *Slovenski etnograf 14 1961*, s. 175-176.

ÖMER AKSOY

Matija Murko'nun üzerinde belki de dünya folklor araştırmalarında en büyük etkisi olarak kabul edebileceğimiz özelliği ise Sözlü Kompozisyon Teorisi'nin ortaya çıkmasındaki rolüdür. Paris'e doktora için gelen ve ileride Homer Sorunu bağlamında Müslüman Güney Slavları üzerine yapacağı derleme çalışmaları ve Sözlü Kompozisyon Teorisi ile tanınacak olan Milman Parry üzerinde önemli etkisi vardır.

Müslüman Güney Slavlarının epik destanları üzerine çalışmalar yapan diğer bir önemli isim Alman Slavist Alois Schmaus'tur. Schmaus, 1928-1940 yılları arasında Belgrad Üniversitesinde Almanca okutmanlığı yaptığı sırada dikkatini Müslüman Güney Slavlarına çevirmiştir. Schmaus'un kendi ifadesiyle Müslüman Slavların epik şiiri ile ilgili o döneme kadar henüz yanıtı verilmemiş çok sayıda probleme çözüm getirmek adına⁶⁶ Müslüman epik destan icra geleneği üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bu doğrultuda Krajna olarak adlandırılan; Bosna Hersek'in kuzey bölgelerinin epik destanları üzerine çalışmalarını başlatmıştır. Şivesel farklılıkların dışında genel itibariyle aynı dilin konuşulduğu Karadağ, Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna Hersek bölgelerinde var olan tüm epik şiir geleneklerini linguistik ve estetik açıdan değerlendirmiş ve özellikle Müslüman Slavların epik şiir geleneklerinin Güney Slavlarının epik şiir gelenekleri içerisindeki yeri problemi üzerinde durmuştur. Ona göre Boşnak epik şiiri, kendi etnik hususiyetlerini taşımak suretiyle diğer Slav epik gelenekleri içerisinde bağımsız bir yapıya sahiptir. Ayrıca Matija Murko'nun düşüncelerini katılarak Güney Slavlarının yaşadığı coğrafyada, epik şiir yaratıcılığı noktasında Sırp araştırmacı Vuk Stefan Karadzic'in etkisini tespit etmiştir.⁶⁷

Yüzyılın başlarından itibaren Boşnak sözlü kültür ürünlerinin toplanıp yayımlanması çalışmalarının yanı sıra bilhassa Güney Slavlarının epik destan gelenekleri üzerine birçok Batılı folklorist, etnolog ve Slavist dikkatini vermiştir. Özellikle bu dönemde Homer Meselesi olarak adlandırılan; Odessa ve İlyada'nın nasıl teşekkül ettiği probleminin çözüme kavuşturulması kapsamında epik destan icrasının devam ettirildiği Güney Slav teritoryası Batılı folklor araştırmacıların ilgisini çekmiştir. 20. yüzyıl folklor araştırmalarına damgasını vuracak olan folklor araştırmaları tarihinin

⁶⁶ Alois Schmaus, *Studije o krajinskoj epici*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1953, s. 92-93.

⁶⁷ Aynı yerde, s. 87-93; Buturović, *Bosanskomuslimanska Usmena Epika*, s. 61-63, 149-153; Felix J. Oinas, "The Study Folklore in Yugoslavia", *Journal of the Folklore Institute*, Vol. 3, No. 3, s. 408.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

iki büyük ismi Milman Parry ve Albert Lord, Homer Meselesi'nde Odessa ve İlyada destanlarının sözlü gelenekte teşekkül ettiğini ispat etmek amacıyla bu bölgede saha araştırmaları yapmışlardır. 1933 yılında başlayan ve 16 ay süren ilk derleme çalışmaları kapsamında Dubrovnik, Novi Pazar, Bijelo Polje, Kolaşin, Gacko, Stolac, Podgorica ve Bihaç şehirlerinde – Homer'in şiirlerine stil bakımından daha yakın olduğu gerekçesiyle- bilhassa Boşnak guslarlardan (Stolac'ta İbro Başıç, Osman Mekiç, Gacko'da Murat Čustoviç, Novi Pazar'dan Salih Ugljanin, Sulejman Fortiç gibi) yaklaşık 80.000 dizelik 1500 adet epik destan metni derlemiştir. Bu destancılar arasında Eski Yugoslavya sınırları içerisindeki en başarılı âşıklardan biri kabul ettikleri Bijelo Poljeli Boşnak Guslar Avdo Mededoviç'ten yaklaşık 12.000 dizelik destan metni kaydetmişlerdir. Harvard Üniversitesinde bulunan bu koleksiyon en hacimli Boşnak epik destan koleksiyonu olma özelliğine sahiptir. 1935 yılında Milman Parry'nin ölümü ile onun çalışmalarını devam ettiren asistanı Albert Lord tarafından 1950, 1951, 1962, 1963 ve 1964 yıllarında özellikle Sancak bölgesinde saha araştırmaları devam ettirilmiştir. Lord'un 1960 yılında kaleme aldığı "The Singer of Tales" (Destanların Söyleyicisi) adlı eser ile günümüzde "Sözlü Kompozisyon Teorisi" olarak adlandırılan destanların sözlü kültür ortamında teşekkül ettiğini savunan kuram ortaya çıkmıştır. Bu kuramın en büyük argümanı olarak Avdo Mededoviç ve Boşnak epik destancılığının sahip olduğu hususiyetler gösterilmiştir.⁶⁸ Parry ve Lord'un Homer Meselesinin aydınlatılması gayesiyle başlamış oldukları ve dünya folklor araştırmalarında çok mühim bir yere sahip olan çalışmaları, aynı zamanda Boşnak epik destan geleneği ile alakalı çok değerli bilgilerin bilim âlemine tanıtılmasını sağlamıştır.

Boşnak halk şiiri ile birlikte 20. yüzyılda Bosna Hersek folklor araştırmalarında bilhassa yerli araştırmacılar tarafından mensur halk edebiyatı türlerinin derlenmesi çalışmaları da göze çarpar. Bunlar içerisinde öne çıkan isimlerden biri Muhamed Hadzijihić'tir. Daha çok Boşnakların siyasi ve dinî tarihi üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran Muhamed Hadzijihić, 1934 yılında Müslüman Boşnakların halk kahramanı Cercelez Ali hakkındaki söylenen manzum halk anlatılarını,⁶⁹ 1936 yılında ise Boşnak sözlü kültüründe yaşayan Sarajevo camileri ile ilgili anlatıları ve

⁶⁸ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 2010, s. 262-282; Buturović, *Usmena Epika Bošnjaka*, s. 69-78.

⁶⁹ Muhamed Hadzijihić, *Narodne pjesme o Djerzelez Aliji*, Štampara O. Šehić, Sarajevo 1934.

ÖMER AKSOY

türküleri kayıt altına alıp yayınlamıştır.⁷⁰ Bu anlatılar ve türküler 1982 yılında *Anali* dergisinde tekrardan neşredilmiştir.⁷¹

İkinci Dünya Savaşı sonrası Ulusal Müze bünyesinde etnoloji biriminin alt birimi olarak oluşturulan derleme birimi, Boşnak folklor varlıklarının toplanması çalışmalarında önemli görevler üstlenmiştir. Birim öncülüğünde Bosna Hersek'in farklı bölgelerinde çok sayıda saha çalışması yapılmış ve folklor malzemesi kayıt altına alınmıştır. Derleme birimi 1958 yılında Ulusal Müze Folklor Arşivi (Folklorni Arhiv Zemaljskog Muzeja-FAZM) adıyla bağımsız bir birime dönüştürülmüştür. Bugün, bu arşivde kayıt altına alınmış ancak yayımlanmamış on binlerce folklor malzemesi bulunmaktadır. Derlemeler neticesinde Osmanlı döneminde Avusturya-Macaristan hâkimiyetine değin tarihî kayıtlarda yer almayan ancak halkın sözlü kültüründe varlığını devam ettiren birçok olay, kahraman ve yer hakkındaki anlatılar kayıt altına alınmıştır.⁷²

Ulusal Müze Etnoloji Birimi ve Folklor Arşivi bünyesinde derlemeler yapan önemli isimlerinden bir tanesi Boşnak folklorist Alija Nametak'tır. Nametak, Bosna Hersek'te gerçekleştirdiği saha araştırmaları kapsamında çok sayıda epik destan, lirik halk şarkısı, efsane ve halk hikâyesi kaydetmiştir. Bunların yanı sıra kendi imkânları ile Türkiye'ye giderek, Türkiye'ye göç eden Boşnakların folkloruna ait sözlü kültür ürünlerini kayıt altına almıştır. Onun folklor araştırmaları farklı kategorilere ayrılır. Gençlik yıllarında Boşnak epik destanlarını derleme işi ile uğraşmış ve derlemiş olduğu epik destanları 1938 yılında yayımlamıştır.⁷³ 1944 yılında yine Bosna Hersek'ten derlediği lirik şarkılardan müteşekkil *Muslimanske Zenske Pjesme (Müslüman kadınların şarkıları; sevdalinkalar)*⁷⁴ adlı eserini yayımlamıştır.⁷⁵ Daha sonraki dönemlerde ise bilhassa İkinci Dünya Savaşı akabinde Ulusal Müze Etnoloji Birimi bünyesinde Boşnak sözlü kültür ürünlerini derleme ve kayıt altına alma işine

⁷⁰ Muhamed Hadžijahić, "Sarajevske džamije u narodnoj predaji", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knj. 30, 1936, s. 229-236

⁷¹ Muhamed Hadžijahić, "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, knj. VI-VII, Sarajevo 1982.

⁷² Aiša Softić, *Usmene Predaja Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 2002, s. 31.

⁷³ Alija Nametak, *Narodne junačke muslimanske pjesme*, Islamska dionička štamparija, 1. Izdanja, Sarajevo 1938.

⁷⁴ Sevdalinkaların kadınlar tarafından icra edilmeleri, bu türün araştırmacılar tarafından "kadın şarkıları" olarak adlandırılmasına neden olmuştur.

⁷⁵ Alija Nametak, *Muslimanske ženske pjesme*, Sarajevo: Naklada knjižare H. Ahmeda Kujundžića, 1944.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

daha fazla mesai harcamıştır. 1950’li ve 60’lı yıllarda Nametak, çok çeşitli konularda Bosna Hersek’in farklı coğrafi bölgelerinden, efsane ve halk hikâyesi gibi onlarca sözlü kültür ürününü derlemiştir. Onun derlediği malzeme, daha önce diğer araştırmacılar tarafından kayıt altına alınmamış olması hasebiyle Boşnak folklor araştırmaları için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu malzeme kaydedildiği bölgede yaşayan Boşnakların etnik-kavmi hususiyetlerini yansıtmaları bakımından da önemlidir. 1970 yılında ise lirik şiir derlemelerinin yer aldığı koleksiyonu yayımlanmıştır.⁷⁶

Alija Nametak gibi Ulusal Müze Etnoloji Birimi bünyesinde görev yapan uzmanlar, öncelikli olarak Boşnak soyut kültürel mirasını derleyip kayıt altına almak amacıyla alan araştırmaları yapmıştır. Mustafa Mulalić, Ljuba Simić, Radmila Fabijanić ve Đenana Buturović Boşna sözlü kültür ürünlerini derleme ve kayıt altına alma işi ile meşgul olan önemli isimlerden bazılarıdır. Bu isimlerden Mustafa Mulalić, derleyip kayıt altına aldığı daha önce yayımlanmamış olan malzemeleri kendi üslubu ile yeniden düzenleyerek yazıya geçirmiştir. Bu sebepten onun derlediği materyaller sözlü kültür araştırmacıları için değerini yitirmiştir. Benzer şekilde Mustafa Mulalić ile aynı dönemde Ljuba Simić ve Radmila Fabijanić’te derledikleri malzemeleri Bosna Hersek’in Müslümanlarla meskûn olan bölgelerinde ağırlıklı olarak kullanılan, “ijekavski” veya “ikavski” aksan yerine genellikle Sırbistan’da ve Bosna’nın Sırplarla meskûn bölgelerinde kullanılan “ekavski” aksanı ile kayda geçirmişlerdir.⁷⁷ Bu durum elde edilen malzemenin orijinal yapısının bozulmasına neden olmuş ve derlenen sözlü kültür mahsullerinin Boşnak sözlü kültür araştırmaları açısından değerini düşürmüştür.⁷⁸

Yüzyılın ikinci yarısında 1960’lı yıllardan itibaren mensur halk türleri üzerine derleme çalışmaları yapan en önemli isim 1927 yılında Saraybosna’da doğan Vlajko Palavestra’dır. Palavestra, Bosna Ulusal

⁷⁶ Alija Nametak, *Od beške do motike: Narodne lirike i pripovijedne pjesme bosansko-hercegovačkih muslimana*, Vlastito izdanje autora, Sarajevo 1970.

⁷⁷ Günümüzde Sırpça, Boşnakça ve Hırvatça’nın farklı birer dil olarak kabul edilmesi bu ayrım üzerine temellendirilmiştir. Slav dillerinin güney diyalektlerinde görülen bu yapıda j (y) sesi ile sözcüklerin yumuşatılması söz konusudur. Sırpça’da ise bu yumuşamaya çok sık rastlanmaz. Bu ayrım ijekavski, ikavski ve ekavski diyalekt şeklinde adlandırılır. İkavski (mliko, dite) ağırlıklı olarak Dalmaçya kıyılarında ve Bosna’nın muhtelif bölgelerinde, ijekavski (mljeko, dijete vb.) Hırvatistan ve Bosna Hersek’te, ekavski (mleko, dete vb.) Sırbistan ile Bosna Hersek ve Hırvatistan’ın Sırplarla meskûn bölgelerinde ağırlıklı olarak kullanılmaktadır.

⁷⁸ Softić, *Zbornik Bošnjačkih*, s. 12.

Müzesi bünyesinde yapmış olduğu araştırma projesi kapsamında Hersek bölgesinden (Žepa, Drežnica, Livanjsko Polje) masal, efsane ve fıkraları kayıt altına alıp bunlar üzerinde incelemeler yapmıştır. Kayıt altına aldığı malzemeyi incelerken, derleme yaptığı bölgelerin etnik yapısını ve tarihini göz önünde bulundurmıştır. Başka bir çalışmasında ise Hersek bölgesine ait çok sayıda efsane ve fıkra örneği vermiştir.⁷⁹ Onun en önemli eseri Saraybosna'dan derlediği efsanelerden oluşturduğu *Eski Saraybosna Efsaneleri (Legende iz starog Sarajeva)* adlı eseridir.⁸⁰

Boşnak kahramanlık şiiri üzerine yapmış olduğu çalışmalarla tanınan en önemli isim Đenana Buturović'tir. Buturović, yüzyılın ikinci yarısından günümüze değin, hem Ulusal Müze Etnoloji Birimi bünyesinde yapmış olduğu derlemeler hem de Boşnak epik destanları araştırmaları ile alakalı çalışmalar ile son dönemde Boşnak folklor araştırmalarının en mühim ismidir. İlk yıllarında mensur ve manzum halk edebiyatı ürünleri derleme işiyle meşgul olmuş iken zamanla tüm dikkatini Boşnak epik destan araştırmalarına ayıracaktır. Çalışma hayatının ikinci dönemi olarak addedebileceğimiz Boşnak epik destan araştırmaları esnasında mensur ürünler ile ilgili daha az çalışma yapmıştır. Onun kayıt altına aldığı tüm malzeme Ulusal Müze Folklor Arşivinde yer almaktadır. Boşnak epik destanları ile ilgili yapmış olduğu sayısız çalışma içerisinde özellikle *Bosanskomuslimanska usmena epika (Bosna Müslümanlarının Epik Geleneği)*, *Monografija Epska narodna tradicija muslimana BiH od početka 16. vijeka do pojave zbirke Koste Hörmanna (16. Yüzyılın Başlarından Kosta Herman'ın Yayınladığı Koleksiyona Kadarki Süreçte Bosna Hersek'te Müslüman Epik Destan Geleneği Monografisi)*⁸¹ adlı çalışmalar bir adım öne çıkar.

Sonuç

Boşnak sözlü kültürü ile alakalı bilgi veren ilk kaynakların temel özelliği, müelliflerinin çeşitli maksatlar ile Güney Slavlarının yaşadıkları coğrafyada bulunması ve yazmış oldukları eserlerde Boşnak sözlü kültürü ile alakalı bilgiler vermiş olmasıdır. Boşnak sözlü kültür ürünlerinin sistemli ve belirli bir metot dâhilinde derlenmesi çalışmaları -ikinci dönem olarak

⁷⁹ Oinas, "The Study Folklore in Yugoslavia", s. 415.

⁸⁰ Vljako Palavestra, *Legende iz starog Sarajeva*, Most Art, Zemun 2003.

⁸¹ *Monografija Epska narodna tradicija muslimana BiH od početka 16. vijeka do pojave zbirke Koste Hörmanna*, GZM, Sarajevo 1972-73.

BOŞNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

adlandırabileceğimiz- 18. yüzyıldan itibaren başlamaktadır. İlk dönemde gezgin, diplomat, din adamı-vaiz gibi müellifler, bilimsel bir gaye gözetmeksizin Boşnaklara ait folklor malzemesini kayıt altına almışlardır. 18. yüzyılda matbaanın etkin bir şekilde kullanımı, hem süreli yayınlar vasıtasıyla sözlü kültür ürünlerinin yayımlanmasına, hem de araştırmacıların koleksiyonlarını kitaplaştırıp meraklıları ile buluşturmasına imkân sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 1878 yılında bölgedeki hâkimiyetini Avusturya-Macaristan yönetimine bırakması neticesinde Bosna'ya gelen Avusturyalı heveskâr resmî görevliler-memurlar vasıtasıyla sözlü kültür ürünlerinin derlenip yayımlanması çalışmaları hız kazanmıştır. Bu dönemde özellikle Saraybosna'da kurulan Ulusal Müze, derleme çalışmalarının Bosna Hersek'in her tarafında sistemli bir şekilde yapılması, elde edilen malzemenin kayıt altına alınıp arşivlenmesi ve yayımlanması aşamalarında önemli bir görev üstlenmiştir.

Bosna Hersek'te Boşnaklara ait sözlü kültür ürünlerinin kayıt altına alınmasında etnik ve dinî propaganda faaliyetlerinin yeri mühimdir. Milliyetçilik ve folklor arasındaki sıkı ilişki bağlamında 19. yüzyıldan itibaren Balkan coğrafyasında yaşayan etnik toplulukların mensup oldukları etnisiteye ait folklor malzemesini derleyip kayıt altına alma çalışmalarına başlaması tarihî bir olgudur. Katolik Hırvat, Ortodoks Sırp ve çok sınırlı sayıda olsa da Müslüman Boşnak araştırmacı⁸² millî hisler ve politik gayeler ile Bosna Hersek'te yaşayan farklı dinlere mensup etnik gruplar içerisinde derlemeler yapmış ve sözlü kültür ürünlerini kayıt altına almıştır. Günümüzde bir kısmı yayımlanan, önemli bir kısmı ise folklor arşivlerinde yayımlanmayı bekleyen sözlü kültür ürünleri, etnik propaganda gayesi ile derlemeler yapan bu araştırmacı-din adamlarının çalışmaları sayesinde kayıt altına alınmıştır. Millî duygular ile yapılan folklor araştırmaları, Müslüman Boşnaklara ait sözlü kültür ürünleri, Hırvat ve Sırp tarafından mensubu oldukları etnik gruplara ait sözlü kültür ürünleri olarak tanıtılıp yayımlanmıştır. Hırvat ve Sırp araştırmacıların birçoğu, bölgede yaşayan Müslümanların zorla Müslümanlığı kabul eden Sırp veya Hırvatlar olduğunu iddia etmiş, onlara ait sözlü kültür ürünlerini de kendilerine ait olarak değerlendirmişlerdir.

Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki hâkimiyetini kaybetmesinden İkinci Dünya Savaşı'na ve Sosyalist Yugoslavya Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadarki süreçte, Güney Slavları, Slav etnik vurgusunu ön plana

⁸² Bunların neredeyse tamamı aynı zamanda din adamıdır.

çıkarmak ve Sırp, Hırvat, Sloven gibi diğer Slav kökenli halkların da teritoryal etnik adlandırmalarını devam ettirmek suretiyle sözlü kültür ürünlerini kayıt altına almaya devam etmişlerdir. Avusturya hâkimiyetinde başlayan Müslüman Slavların kendilerini Boşnak etnonimi altında tanımlanmaları ile birlikte, bölgede yaşayan Müslümanlardan kayıt altına alınan sözlü kültür ürünleri Boşnak sözlü kültür ürünleri adı altına tasnif edilmeye başlanmıştır. Artık Bosnalı Müslümanların veyahut Müslüman Slavların folkloru tabiri yerini tamamen Boşnak etnoniminin ve eski Yugoslavya bakiyesinde yaşayan Müslüman Slavları kapsayacak şekilde Boşnak folkloru ve Boşnak sözlü kültür ürünleri şeklinde adlandırmalar ile karşılaşırız. Ancak Milmann Parry ve Albert Lord örneklerinde gördüğümüz üzere bölgede derlemeler yapan yabancı araştırmacılar Boşnaklardan kayıt altına aldıkları malzemeyi Sırp-Hırvat veyahut da Yugoslav başlıkları altında tanımlamaya devam etmişlerdir. 1961 nüfus sayımında Yugoslavya hükûmeti tarafından Bosna Hersek'te yaşayan Müslümanların farklı bir etnik topluluk olarak ilk kez kabul edilmesi ve 1973'de resmen farklı bir etnik grup olarak tanımlanması, onlara ait sözlü kültür ürünlerinin diğer Slav etnisitelerden bağımsız bir kategoride değerlendirilmeye başlanmasını sağlamıştır. 1990'lı yılların başında Yugoslavya'nın dağılması neticesinde birlikten ayrılarak bağımsızlığını ilan eden Bosna Hersek Devleti ile artık resmen Boşnak etnisitesi, Bosna Hersek'te yaşayan Müslümanları adlandıracak şekilde kullanılmıştır. Bunlara ait sözlü kültür ürünleri de Boşnak sözlü kültür ürünleri ve Boşnak folkloru şeklinde tanımlanıp, tasnif edilmiştir.

Güney Slav teritoryasında yaşayan ve zaman içerisinde Müslümanlığı kabul etmek ve Türk kültüründen beslenmek suretiyle aynı etnik kökene mensubiyeti bulunan Sırp ve Hırvat komşularından ayrılarak farklı bir kültürel gelişim çizgisi takip eden Boşnaklara ait olan sözlü kültür ürünleri uzun yıllar farklı adlandırmalar ile tasnif edilmiş ve araştırılmış, Boşnak etnoniminin resmen bölgede yaşayan Müslüman halkı içerisine alacak şekilde kullanılması neticesinde bölgede yaşayan Müslümanlardan kayıt altına alınan malzeme Boşnak sözlü kültür ürünleri şeklinde adlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

ARHIV SANU, Etnografska Zbirka: br. 9058/57.

Behar: list za pouku i zabavu: god. I-XI (1900-1911), El Kalem, Sarajevo 1990.

Biser 1912/1913, Uredio: Musa Ćazim Ćatić, Muzej Hercegovine Mostar reprint, Mostar 2011.

BUTUROVIĆ, Đenana, *Studija o Hörmannovoj zbirci muslimanskih narodnih pjesama*, svjetlost, Sarajevo 1976.

_____, *Usmena Epika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 1995.

_____, *Bosanskomuslimanska Usmena Epika*, Institut za Književnost Svjetlost, Sarajevo 1992.

_____, “Epska Narodna Tradiciji a Muslimana Bosne i Hercegovine od početka 16. vijeka do prve zbirke Koste Hörmann (1888)”, *GZM Etnologija*, Tom XXVII/XXVIII), Svjetlost, Sarajevo 1997.

CURIPESCHITZ, Benedict, *Yolculuk Günlüğü 1530*, (Çev.) Özdemir Nutku, TTK Yay., Ankara 1989.

ČUBELIĆ, Tvrtko, “Matija Murko kao proučavač Srpskohrvatskih narodnih epskih pjesama”, *Slovenski etnograf*, br. 14, 1961, s. 171-182.

ÇOBANOĞLU, Özkul, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 2010.

DURIĆ, Rašid, “Zaboravljena Hadžiomerspahićeve Pjesmarica”, *Putevi* 28/1982, Banjaluka, 5/6, s. 61-72.

FILAN, Kerima, *XVIII. Yüzyıl Günlük Hayatına Dair Saraybosnalı Molla Mustafa'nın Mecmuası*, Connectum, Saraybosna 2011.

GLIŠICA, Milovana, *Srpskih narodnih pesama*, Novi Sad 1872.

ÖMER AKSOY

GEZEMAN, Gerhard, *Erlangenski rukopis starih srpskohrvatskih narodnih pesama*, Srpska kraljevska akademija, Zbornik za Istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knjiga XII, Sremski Karlovci, Srpska 1925.

GRBIĆ, Jadranka, "Etnografski rad bosanskoga franjevca Ivana Franje Jukića", *Bosna Franciscana* 2, 1994, s. 101-127.

_____, "Etnografska Građa u Putopisima Bosanskih Franjevaca I. Jukića I G. Martića", *Nar. Umjet*, 32/2, 1995, s. 109-127.

MATIĆ, Grga - JUKIĆ, Ivan Frano, *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, Osijek 1858.

HAJDAREVIĆ, Rašid, "Medžmua Mula Mustafe Firakije", *POF XXII-XXIII*, Sarajevo 1976, s. 301-314.

JUKIĆ, Ivan Frano, *Sabrana djela 1-3*, Institut za izučavanje jugoslovenskih književnosti; "Svjetlost", Sarajevo 1973.

HADŽIJAHIĆ, Muhamed, *Narodne pjesme o Djerzelez Aliji*, Štampara O. Šehić, Sarajevo 1934.

_____, Muhamed, *Građa za povijest narodne poezije Muslimana iz Bosne u XVI, XVII i XVIII stoljeću*, Islamska dionička Štamparija, Sarajevo 1935.

_____, Muhamed, "Sarajevske džamije u narodnoj predaji", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knj. 30, 1936, s. 229-236.

_____, Muhamed "Badžijanije u Sarajevu i Bosni", *Anali GHB*, knj. VI-VII, Sarajevo, 1982.

HANGI, Antun, *život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1906.

HORMANN, Kosta, *Narodna Pjesme Muslimana u BiH, 1888-1889*, Priredala: Đenana Buturović, Sarajevo 1976.

IMAMOVIĆ, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka Zajednica Kulture Preporod, Sarajevo 1997.

BOŠNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

İYİYOL, Fatih, "Molla Mustafa Şevki Başeski'nin Rûznâmesi Işığında Saraybosna'da Halk Kültürü (1756- 1805)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı 45, 2011, s. 87-112.

KAČIĆ-MIOŠIĆ, Andrija, *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*, Knjižnica zbornika "Kačić", Split 1983.

KAJMAKOVIĆ, Radmila, *Antun Hangi-život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo 1990.

KALAJDŽIJA, Alen, *Jezički izraz Hörmannove zbirke usmene epike u odnosu na novoštokavsku folklornu koine*, doktorske disertacije, Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Sarajevo 2012.

KAMBEROVIĆ, Husnija, *Sto godina "Preporoda" (1903.-2003.)*, www.preporod.ba.

KAPETANOVIĆ LJUBUŠAK, Mehmet Beg, *Narodno Blago*, Preporod, Sarajevo 2003.

KARADŽIĆ, Vuk Stefanović, *Narodne srpske pjesme I, II, III, IV*, Prosveta, Beograd 1969.

KRASIĆ, Vladimir, *Srpske narodne pjesme starijeg i novijeg vremena*, Pančevo 1880.

KRAUSS, Friedrich, *Tri Riječi Hercegovca*, Mostar 1885.

KRNJEVIĆ, Hatidža, "Muslimanske pesme Erlangenskog rukopisa", *Zbornik istorije književnosti*, knjiga 7, Beograd, 1969, s. 209-268.

KUJUNDŽIĆ, Enes, *Narodna Književnost Bošnjaka*, Dom Štampe, Zenica 2001.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, *Putvanje po Bosni*, Fortuna, Zagreb 2007.

LILEK, Emilian, *Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine*, GZM, Sarajevo 1894.

ÖMER AKSOY

MAGLAJLIĆ, Munib, *Usmena Balada Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 1995.

_____, *Pjesme o Muji Hrnjici*, Mešihat Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1990.

_____, *Usmena lirika Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 2006.

MARIJANOVIĆ, Luka, *Hrvatske narodne pjesme: Junačke pjesme (Muhamedovske)*, Matice Hrvatske, Zagreb 1898.

_____, *Hrvatske narodne pjesme, što se pjevaju po gornjoj Hrvatskoj Krajini i u Turskoj*, Hrvatskoj, Sv. Zagreb 1864.

MATIĆ, Grga - JUKIĆ, Ivan Frano, *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, Osijek 1858.

MAŽURANIĆ, Stjepan, *Hrvatske Narodne Pjesme*, Tiskom i nakladom H. Lusteri, Senj 1876.

MILOJEVIĆ, Miloš S., *Pesme i običaji ukupnog naroda srpskog*, Knjiga I-III, Beogradu 1869.

MINKA, Memija - HADŽIOSMANOVOĆ, Lammija, *Biser, Književno-Historijska Monografija i Bibliografija*, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1998.

Monografija Epska narodna tradicija muslimana BiH od početka 16. vijeka do pojave zbirke Koste Hörmanna, GZM, Sarajevo 1972-73.

MURKO, Matija, "Die Volksepik der bosnischen Mohammedaner", *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, Berlin 1909, 13-30.

_____, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike, I-II*, Zagreb 1951.

NAMETAK, Alija, *Narodne junačke muslimanske pjesme*, Islamska dionička štamparija, 1. Izdanja, Sarajevo 1938.

_____, *Muslimanske ženske pjesme*, Sarajevo: Naklada knjižare H. Ahmeda Kujundžića 1944.

BOŠNAK SÖZLÜ KÜLTÜR ARAŞTIRMALARI TARİHİ

_____, *Od bešike do motike: Narodne lirske i pripovijedne pjesme bosansko-hercegovačkih muslimana*, Vlastito izdanje autora, Sarajevo 1970.

_____, Fehim, *Pregled Književnog Stvaranja Bosansko-Hercegovačkih Muslimana na Turskom jeziku*, El Kalem, Sarajevo 1989.

OINAS, Felix J., "The Study Folklore in Yugoslavia", *Journal of the Folklore Institute*, Vol. 3, No. 3, s. 398-418.

PALAVESTRA, Vljako, *Legende iz starog Sarajeva*, Most Art, Zemun 2003.

PEŠIĆ, Radmila, *Vuk Vrčević*, Filološki Fakultet Beogradskog Univerziteta, Beograd 1967.

PETRANOVIĆ, Teofil, *Srpske narodne pjesme iz Bosne (ženske)*, Sarajevo 1867.

_____, *Srpske narodne pjesme iz BIH: Epske pjesme starijeg vremena*, Beograd 1867.

_____, *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine: Junačke pjesme starijeg vremena*, Beograd 1870.

_____, *Srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine*, svjetlost, Sarajevo 1989.

RISTIĆA, Koste Hadži, *Srpske narodne pjesme pokupljene po Bosni*, Državna Štamparija, Beograd 1873.

RIZVIĆ, Muhsin, *Behar Književnoistorijska Monografija*, Svjetlost, Sarajevo 2000.

HADŽIHUSEINOVIĆ, Salih Sidki Muvekkit, *Povijest Bosne*, (Prev. Abdullah Polimac), El-Kalem, Sarajevo 1999.

SCHMAUS, Alois, *Studije o krajinskoj epici*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1953.

SOFTIĆ, Aiša, *Usmene Predaja Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo 2002.

ÖMER AKSOY

_____, *Zbornik Bošnjačkih Usmenih Predaja*, Biblioteka Kulturno Naslijeda, Sarajevo 2005.

SUNJIĆ, Marijan, *Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine skupio Marijan Šunjić*, Izdao Zbor franjevačkih bogoslova "Jukić", Sarajevo 1915.

Zbornik Mihovilo Pavlinovića, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 28a, 28b, 28d, 143,180.

Zbornik Nikola Tommaseo, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 34, 172, 183.

Zbornik Šime Ljubića, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 161a, 161b.

Zbornik Frana Mikulčića, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 10.

Zbornik Ante-Mate Mažuranića, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 44.

Zbornik Luka Ilić, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 26b, 26c, 26d.

Zbornik Miroslav Alačevića, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 177b, 177c.

Zbornik Vinka Palunka, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 139.

Zbornik Balda Melkova Glavića, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 179.

Zbornik Bartua Grgića, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 181.

Zbornik Ivana Kačića Miošića, Odbor NŽO, Zbirke Matice Hrvatske br. 7.

http://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/bosanska_vila.